

Јагош Ускоковић

О НЕКИМ УЗРОЦИМА ОДСТУПАЊА ПАРТИЗАНСКИХ СНАГА ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ 1942. ГОДИНЕ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ЗНАЧАЈ ВОЈНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

О развоју устанка и револуције у Црној Гори од јула 1941. па до јуна 1942. године, о успонима и падовима устанка и револуције, о пропустима и грешкама руководства и устанка револуције, а нарочито о посљедицама грешака руководства устанка, постоје још и данас опречна и не сасвим јасна мишљења. Постоји мишљење, мада се јавно не изражава, да узроке онаквог развоја догађаја и повлачења партизана из Црне Горе 1942. године треба првенствено, или бар првенствено, тражити у слабостима руководства устанка и револуције. Према томе мишљењу, грешке лијевог и десног карактера учињене у току наведеног периода од стране војно-политичког руководства устанка и револуције, на војном и на политичком плану, биле су од пресудног значаја за онакав развој догађаја од јула 1941. до јуна 1942. године у устаничкој Црној Гори. Постоје и таква гледања која масовност учешћа народа Црне Горе у устанку образлажу стихичношћу заснованом на патриотизму и ратничком менталитету овога народа, негирајући у цјелини, или дјелимично, улогу свјесног фактора.

Ради утврђивања објективне историјске истине и правилног оцјењивања збивања овога периода, нужно је подврћи свестраној анализи развој свих догађаја и сва дејства руководства устанка и револуције у Црној Гори тога времена. Ово је могуће урадити на бази расположивих, досад објављених писаних историјских докумената, као и сјећања живих активних учесника тих догађаја. Ово је нужно урадити због тога да би се расвијетлила и приказала стварна улога и значај борбе народа Црне Горе као његов допринос револуцији. Осврнућу се само на значај војне организације у разматрању ових питања.

Међу партијским срганизацијама земаља Југославије партијска организација КПЈ на територији Црне Горе, Боке и Санџака била је најбројнија партијска организација, упоређујући бројно стање партијских организација и проценат становништва у њима. Прекаљена у револуционарним акцијама које је водила

од свог оснивања па до избијања рата 1941. године, КП у Црној Гори је почетком устнака у јулу 1941. године бројала преко 1.800 чланова.

Развој унутрашње политичке ситуације у Југославији и ситуације на европском ратишту крајем 1940. године говорио је да и Југославију може врло брзо захватити пожар рата. Због тога је Покрајински комитет Црне Горе, Боке и Санџака према директиви ЦК КПЈ формирао у септембру исте године Војну комисију при ПК-у за рад по војној линији. Ову комисију су сачињавали: Саво Брковић — руководилац комисије, Јевто Шћепановић-Чајо и Јагош Ускоковић као чланови комисије. Задатак ове комисије био је да под руководством Покрајинског комитета руководи припремама за мобилизацију народа и комуниста за одбрану независности, интегритета и слободе земаља и народа Југославије, да разбија капитулантски и развија борбени дух код народних маса, те припреми их за предстојеће догађаје који су се оцртавали на хоризонтима Југославије.

Брзи слом Југославије није нашао неспремне руководство и партијске организације Црне Горе, већ, напротив, мобилне и у акцији. Због окупације земље, Покрајински комитет организује савјетовање, да би оцијенио ситуацију и донио одговарајуће одлуке за рад партијских организација „Савјетовање је одржано 24. априла 1941. г. у селу Веље Брдо, срез Подгорички“. На овом савјетовању донесене су одлуке које ће ударити темеље припремама за подизање оружаног устанка: „Одлука да се у партијски рад уведе војни сектор као ново поље рада: одлука да се при сваком среском комитету формира војни комитет, као и одлука којом је Војној комисији при Покрајинском комитету стављено у задатак да приступи организационим припремама за предстојећу оружану борбу“. Покрајинско савјетовање доноси и одлуку да поред Војне комисије формира још једну комисију, у коју су ушли: „Блажо Јовановић као руководилац, Бајо Секулић, Јово Капићић и Бошко Ђуричковић“ Ова комисија имала је задатак:

„1. Преко среских и мјесних комитета организовати интензивно прикупљање што већих количина оружја, муниције и друге ратне опреме. . .

2. Смјестити сав тај материјал у сигурна и најпогоднија складишта. . .

3. Средити евиденцију о наоружању и другој опреми који се налазе код појединаца“.¹

Послије овога савјетовања настаје врло интензиван рад у партијским организацијама на спровођењу одлука савјетовања, па су тако до краја маја 1941. године формирани припремни одреди по селима и засеоцима гдје су постојале партијске ћелије. Јачина ових припремних одреда није била свуда једнака, зависила

¹ В. Тодоровић, *Подгорички срез у тринаестојулском устанку*, Београд, 1954, 30, 31.

је од услова рада. Била је обично до 30. људи, а негдје и више. Сви одреди су се састојали сваких 10—15 дана и обучавали се руковању оружјем: пушком, пушкомитраљезом, ручном бомбом итд. Цјелокупним радом око формирања припремних одреда руководе мјесни комитети и војни комитети, формирану у току маја 1941. године при свим мјесним комитетима Партије.

Почетком јуна 1941. године Војна комисија при Покрајинском комитету која је руководила радом по војној линији, одржава састанак (у кући Сима Стајкића на Тећији) у Подгорици, гдје сумира дотадашњи рад на формирању војних комитета, припремама и организацији припремних одреда, па констатује: да су оформљени одреди у свим општинама и селима гдје постоје партијске ћелије, да су формирану војни комитети као посебна организација поред партијске организације са чијим руководиоцима, ради боље конспирације, може да одржава везу само руководилац војне комисије и секретар партијског комитета на својој територији. На основу извјештаја добијеног од комисије за прикупљање оружја и муниције при ПК-у, Војна комисија констатује да се на територији Покрајинског комитета може рачунати са следећим стањем наоружања: преко 20.000 пушака (што у рукама бораца организованих у одреде што у рукама људи врло блиских Партији), око 20 тешких митраљеза и 80—100 пушкомитраљеза, преко 2,000.000 метака и доста остале војничке опреме.

На овом састанку је ријешено, поред осталог, да се са борцима који нијесу били у кадру бивше војске, а, по могућности, и са осталим, изврши обука гађања пушком, да се мањи припремни одреди фузионишу, да сви чланови Комисије организују прикупљање војне литературе, а нарочито војних топографских карата. Овом састанку је присуствовао и делегат ЦК КПЈ Митар Бакић, који је са оваквим извјештајем о стању војне организације и њеном наоружању на територији Црне Горе, последије састанка Комисије, отпутовао за ЦК КПЈ. Закључак Комисије био је: оформљена војна организација може у свако доба да пређе из релативно мирног стања у оружану борбу са окупатором. То значи, што је нарочито важно истаћи, да су припреме за оружани устанак биле извршене прије напада Њемачке на СССР, да је устанак отпочео под потпуном контролом и руководством КП и са снагама које је организовала и водила КП Црне Горе, Боке и Санџака. Важно је констатовати да су припремни одреди настали на тлу Црне Горе у мају 1941. г. први партизански одреди Југославије, да број учесника у јулском устанку чини 6% данашњег становништва Републике. Чиме се да објаснити чињеница, сем оваквом мобилношћу и активношћу, да је Врховна команда национално-ослободилачких трупа у Црној Гори, Боки и Санџаку могла да 7 дана по избијању оружаног устанка изјави: „У нашим рукама се налазе: Спуж, Вирпазар, Колашин, Беране, Андријевица, Шавник и Шаховићи. Према непотпуним подацима, заробље-

но је преко 3.000 талијанских војника и заплијењено много оружја и материјала“.²

Овако једновремено избијање устанка у свим срезovima Црне Горе и огромном успјех у масовном покретању народа Црне Горе у националноослободилачку борбу резултат су, у првом реду, дугогодишњег рада Партије. „Цијени се да је у устанку учествовало близу 32.000 људи“.³ ПК је донио одлуку о устанку 8. јула, а за руковођење са потчињеним партијским организацијама имао је једино средство везе курире, чије је кретање било веома отежано присуством окупатора, па се, усљед тога, није могло користити никакво превозно средство. Имајући и ово у виду, тек се онда може схватити организованост, брзина, величина и значај изведених акција које се напријед помињу у Саопштењу П В К. Сви помештени градови ослобођени су од окупатора за 2—3 дана устанка. Та чињеница најрељефније доказује колико је морало бити уложено политичког рада, не само пред само избијање устанка већ и много раније. Мобилност и спремност за оружану борбу и Партије и припремних одреда била је таква да је окупатор био потпуно изненађен избијањем устанка.

О снази припремних одреда и њиховом наоружању могу се наћи различити подаци. Карактеристична је изјава генерал-пуковника Богдана Орешчанина коју наводи у својој књизи: „Војни аспект борбе за свјетски мир, националну независност и социјализам“. На стр. 96. он каже: „У Црној Гори, на примјер, било је, по неким сачуваним подацима, до почетка устанка прикупљено свега 2.500 пушака и извјестан мањи број митраљеза, пушкомитраљеза и ручних бомби“. Да би се оспорили ови нетачни наводи, није потребно износити податке за цијелу територију Црне Горе. Навешћу само податке за срез подгорички, у коме је било сакупљено: „1344 пушке, 42 п. митраљеза, 8 митраљеза, 575 ручних бомби и 400.500 пушчаних метака“.⁴ У књизи „Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945“, (књига I, издање Војног историјског института ЈНА) на стр. 45. стоји: „... већ постојеће герилске групе организоване су у водове, чете и батаљоне (укупно је било око 12.000 људи спремних да се дигну на оружје), по срезovima су били основани одбори НО фронта...“

Поред оваквих неуједначених података с снази и наоружању устанка постоје и оваква резоновања: „Он је (мисли се на устанак — примједба моја) након благовремених политичких и војних припрема које је извела КПЈ, избио првенствено као резултат високе патриотске и револуционарне свијести већине црногорског народа“.⁵ Сагласни смо с аутором ових редова да код Црно-

² Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књ. 1, док. 2, саопштење ПВК бр. 1, од 20. јула 1941.

³ В. Стругар, Југославија 1941—1945, Београд 1970.

⁴ В. Тодоровић, нав. дјело, 34.

⁵ Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945, књ. 1, стр. 74.

гораца постоји вјековима изграђивана и много пута крвљу доказана висока патриотска свијест и да је то био велики плус за руководство устанка које је, такође дио тога народа, али морамо констатовати да је револуционарну свијест стрпљиво и кроз тешку и крваву борбу изграђивала партијска организација Црне Горе.

Познато је да народноослободилачки рат и револуција 1941 — 1945. г. обилују у Црној Гори великим и брзим заокретима широким размјера и од великог значаја не само за Црну Гору већ и шире. Постоје оцјене тих заокрета, оцјене рада руководства устанка, и разна мишљења о јулском устанку. Имајући све ово у виду, стиче се утисак да се наведеним констатацијама жели, у најмању руку, потиснути у други план руководећи субјективни фактор устанка и његова улога, а у први план истаћи патриотску свијест и ратнички менталитет Црногораца.

У већ наведеном дјелу *Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945.* на стр. 74. и 75. се констатује:

„Војно-политичко руководство устанка није се могло увијек довољно снаћи у тешким и сложеним условима у којима је требало водити устанак, тако да су се јављале разне слабости. Стога су последице италијанске интервенције биле још теже. Наступила је јака осека устанка. Један део устаничких маса који је имао илузије да ће се рат брзо свршити, разочарао се, изгубио перспективу и повукао се. Само политички зрелији устаници, на челу са комунистима, били су и даље спремни на борбу у још тежим условима. .

Тако је, крајем јула и почетком августа 1941, устанак преживљавао тешку кризу. Да би се могла наставити оружана борба, требало је приступити реорганизацији територијално-племенских устанички јединица.

Зачујућа је једностраност ове критике и оцјена дејства револуционарног покрета и устаничких збивања на територији Црне Горе у времену од дана избијања устанка, 13. јула, па до 10. августа 1941. г. Оваквим оцјенама губи се из вида чињеница да су снаге устанка, организоване од стране Партије прије 13. јула, у току неколико дана ослободиле многе градове, да су се овим снагама у току саме борбе и послеје ослобођења градова придружили многи поштени родољуби и ставили се под заставу народноослободилачког покрета, да ти наоружани борци, иако спремни за борбу, нијесу били, нити су могли бити, савремено организована војска, без обзира што су унутар те „војске“ постојали одреди формирани од стране Партије. Устаници су, узевши строго у војном погледу, само наоружани народ, па према томе треба и цијенити њихове акције, догађаје и збивања у јулском устанку 1941. године. Такође, неће да се виде, нити да се реално оцијене, могућности и снага италијанског окупатора који у борбу против побуњеног наоружаног народа покреће армију од приближно око

100.000 људи организовану у 6 пјешадијско-планинских дивизија и јединице подршке свих редова и видова италијанске оружане силе, да су прве пушке пукле 13. јула, а италијански окупатор је већ 18. јула 1941. г. довукао 3 дивизије у рејон Подгорице ради угушивања устанка, и то: *Castori dele Alpi*, *Venesija* и *Pusterija*.

Устанак народа Црне Горе отпочео је без нарочитог повода од стране италијанског окупатора који се у Црној Гори понашао блаже него у другим земљама Југославије. Избијањем устанка окупатор је схватио сву озбиљност ситуације, па је одмах предузео мјере и донио одлуку о његовој брзој ликвидацији. У том циљу је Пирцио Бироли издао наредбу и одредио команданта XIV армијског корпуса за команданта операције коме да је „пуну власт“ са циљем:

- „да се успоставе комуникације са Цетињем,
- да се спријечи да герилски рат узме маха и прошири се,
- да се поново успостави ред и мир у овом крају,
- да се изврши свестрано чишћење неповјерљивих елемената,
- да се коначно заплијени цјелокупно оружје“.⁶

За ове задатке командант XIV армијског корпуса добио је на располагање 6 дивизија и друге јединице за подршку. Те су трупе тек 22. јула, уз подршку артиљерије и авијације, успјеле да пробију одбрану устаника и продуже наступање, а до 10. августа да поврате градове и путеве које су устаници били ослободили.⁷

Италијански окупатор је концентричним нападима за неких двадесетак дана успио да дјелимично изврши себи постављени задатак: успостављање комуникација и повратак изгубљених гарнизона; али задатке — спречавање да герилски рат узме маха, да се поново успостави мир, да се изврши чишћење неповјерљивих елемената и да се прикупи цјелокупно оружје — те задатке окупатор нити је успио нити ће успјети да изврши у току цијелог рата. Упоређујући однос живе силе устаничке војске и живе силе окупатора у апсолутном износу 100.000 : 32.000 (више од 3:1 у корист окупатора), узимајући при том недовољну комуникативност и топографски састав земљишта гдје су се водиле борбе, долази се до закључка да је непријатељ за врло кратко вријеме и релативно лако савладао отпор устаника. Када ово кажемо, онда морамо потражити и одговор на питање: зашто је оволика маса устаника подлегла. истина, надмоћнијем непријатељу, иако је из напада прешла у одбрану; да ли се ради о питању моралног фактора, политичким грешкама, „несналажењу руководства“, или се ради о објективном недостатку партизанске војне организације? Питање моралног фактора било је увијек на страни партизана и

⁶ В. Тодоровић, нав. дјело, 62.

⁷ В. Стругар, нав. дјело, 51—52.

Друго, питање политичких пропуста, ако се имају у виду све припреме и директиве дате за рад руководству у Црној Гори, такође не долази у обзир. Преостаје нам, дакле, да узроке ондашњим неуспјесима потражимо у слабостима несавремене војне организације устанка, које су, независно од субјективног фактора, објективно постојале.

Италијанске окупационе дивизије које учествују у операцијама у Црној Гори имале су обично по два пјешадијска пука, један пук артиљерије, инжињеријски батаљон, јединицу за везу и обезбјеђење, органе за снабдијевање и остале штапске органе и приштапске дјелове. Оваква организација омогућавала је италијанској војсци да живи и да се бори на свим теренима и под свим условима.

Шта су партизани 1941. године супроставили оваквој савременој војној организацији, и шта су могли да супротставе? Партија је у Црној Гори, на основу датих директива, још прије отпочињања оружаних акција створила војну организацију за оне услове једино могућу, и то: војне комисије при ПК-у, војне комитете при мјесним комитетима Партије и припремне одреде на територији сваке партијске ћелије. Са оваквом војном организацијом партизани Црне Горе отпочињу рат са окупатором гдје се одмах у првим данима устанка показује стварно расположење народа за борбу, његов патриотизам и огромно повјерење у Комунистичку партију. Чињеница да смо имали око 12.000 бораца који су се налазили у припремним одредима прије избијања устанка, а да је тај број нарастао на преко 30.000 током првих дана борбе, говори о великим ресурсима у живој сили и великом људском потенцијалу за борбу расположених будућих народних бораца на територији Црне Горе. Ако устаничку живу силу која се цијени на преко 30.000 бораца узмемо као претпоставку и могућност за организацију војске, онда је то врло импозантна цифра од које се могу организовати двије најмодерније дивизије из другог свјетског рата, или, три италијанске које су учествовале у операцијама.

Партизанска војна организација коју је Партија створила прије избијања устанка, а која је за оне услове била једино могућа, није била специфична савремена војна организација. То је била, нарочито у периоду првих дана устанка, маса наоружаног народа, идеалан материјал за организацију и стварање војске. Оваквом војском није било могуће ни успјешно командовати, није било могуће успјешније координирање акција, садејство или интервенција са резервама.

Послије непријатељских операција у јулу и 10 дана августа 1941. год. партизанска организација се, природно, свела на ону снагу и оно језгро од прије почетка акција. Учеснике у акцијама за ослобођење градова, који су борби приступили по отпочињању и у току акција, није везивала никаква, ни законска ни морална,

обавеза да остану у одреду који му није ништа обезбјеђивао. Припадници одреда организованих прије акције исхрањивали су се углавном од својих кућа.

Да би се јасно уочиле, па, према томе, и правилно цијениле могућности командовања и одговорности руководства за онакав развој историјских збивања, илустрације ради, навешћу пртпоставку из области веза: италијански командант операција, чије је сједиште било на Цетињу, могао је пренијети своја наређења на потчињене дивизије широм Црне Горе радиофонијом истовремено и у моменту док се налази пред микрофоном. За исту ствар, међутим, војно-политичком руководству устанка било је потребно путем курира 48 часова, што значи да је курир од Покрајинског комитета из Пипера стигао у Срески комитет у Андријевицу или Шавник истовремено кад и моторизована колона италијанске дивизије *Venezia* односно *Kasatori dele Alpi*, које су дејствовале на тим правцима. Усљед објективног стања ствари и брзине интервенције италијанског окупатора, није постојала могућност да војно-политичко руководство предузме ма какве мјере на реорганизацији, односно организацији својих наоружаних одреда и наоружаног народа, и да утиче на поједине секторе фронта путем убацивања у борбу нових снага. Такође из објективних разлога, није могао постојати ни адекватан систем веза и адекватна организација војске, па, према томе, ни систем командовања, те руководство устанка није могло да испољи одговарајући утицај на развој догађаја и да својим акцијама парира акције непријатеља. Ако се све ово има у виду, мора се запитати да ли су оцјене: да су се јављале разне слабости; да се један дио устаничких маса разочарао, изгубио перспективу и повукао се; да је устанак крајем јула и почетком августа 1941. преживљавао кризу, итд. — реалне и објективне. Сам развој устанку у току јесени исте године оповргава овакве оцјене, а нарочито чињеница да је Главни штаб Црне Горе могао да у новембру исте године упути са своје територије 3.750 одабраних бораца и да, истовремено, задржи сву власт на дотадашњој слободној територији.

8. августа 1941. г. Покрајински комитет Црне Горе организује Покрајинско савјетовање на планини Каменику. На савјетовању су били, поред секретара Покрајинског комитета: Божа Љумовића и Блажа Јовановића, и сљедећи другови: Бајо Секулић, Пеко Дапчевић, Арсо Јовановић, Моша Пијаде, Саво Брковић, чланови Окружног комитета Подгорица: Јефто Шћепановић, Јагош Ускоковић и Бошко Ђуричковић, као и делегати са територија осталих окружних комитета. На том савјетовању анализирани су оружане акције, успјеси и неуспјеси, а нарочито организациони недостаци по војној линији, па је уочено да постоји огромно расположење народа за борбу и да наша дотадашња војна организација не може да обухвати све за борбу расположиве снаге, да је немогуће руководити и командовати преко онако малих ге-

рилских одреда, већ да треба формирати штабове за поједине територије који ће имати батаљоне и чете.

При крају другог дана рада на савјетовање је дошао делегат ЦК КПЈ М. Ђилас, који се, изгледа, није слагао са ставовима заузетим на савјетовању, па је после завршетка савјетовања наставио дискусију са Покрајинским комитетом и наметнуо му своје ставове. Посљедица оваког обрта ствари била је да организације нијесу добиле закључке који би одржавали ставове заузете на савјетовању, већ резолуцију и писмо М. Ђиласа, у којима је било погрешних ставова и закључака које је касније критиковао ЦК КПЈ. Резолуција и писмо Ђиласа тек су били прорађени у свим ћелијама, а од Покрајинског комитета је стигла директива да се ова документа повуку из употребе. Како су учесници савјетовања у ствари спроводили у живот ставове заузете на савјетовању, а не погрешне ставове резолуције и писма М. Ђиласа који се критикују, то ни њихово дејство није било такво какво им се придаје у документу ЦК КПЈ. Ово потврђује у свом извјештају од 6. новембра 1941. г. и делегат Врховног штаба Иван Милутиновић, који је дошао да смијени М. Ђиласа.

Користећи се искуством стеченим у борбама из јула и почетка августа 1941. године, војно-политичко руководство је донијело одлуку о организацији и формирању савремених јединица за даље вођење оружане борбе. Ево тог пројекта формације и организације донесеног почетком октобра 1941. године:

„Формацијски предвиђене јединице у нашој војсци јесу: стрељачка чета, батаљон, бригада и одред.

„*Стрељачка чета* је основна јединица. Састоји се из командира, политичког комесара, четног ађутанта, 100—140 војника формираних у 3—4 вода под командом водних официра, 4 товарна глала за муницију и кухињу.

„*Батаљон* је основна тактичка јединица, састоји се из командног дијела, 2—4 стрељачке чете, чете пратећих оруђа (митраљеза, бацача, топова 37 mm) и одјељења болничара.

„Командни дио састоји се из команданта батаљона, политичког комесара и ађутанта.

„Чете пратећих оруђа, зависно од броја оруђа којима располаже, има 1—3 вода, од по 2—3 оруђа.

Одјељење болничара састоји се од командира — лекара, санитетског помоћника и 10 болничара, односно болничарки.

„*Бригада* је тактичка јединица, састоји се из командног дијела, 2—4 батаљона, једног дивизиона артиљерије, мото-механизованих јединица, вода за везу и бригадног превијалишта.

„Командни дио састоји се из команданта, политичког комесара, начелника штаба, једног обавјештајног официра, једног артиљеријског официра, једног ордонаса-официра, ађутанта интен-

данта, два писара и једног стрељачког заштитног вода (30 бораца“).⁸

Даље, формација предвиђа да се формирају јединице родова војске и служби. У овој одлуци дат је, као сугестија, предлог за сљедећу организацију бригада: Ловћенска бригада, Зетска бригада, Бјелопавлићка бригада, Никшићка бригада, Дурмиторска бригада, Колашинска бригада, Горњовасојевићка бригада, Доњовасојевићка бригада и Лимска бригада. За све ове бригаде назначене су територије срезова одакле ће се извршити попуна људством.

Ова одлука војно-политичког руководства Црне Горе за организацију војске укинута је и, према одлуци Врховног штаба, замијењена новом — о формирању партизанских одреда. Према тој одлуци, на територији Црне Горе и Боке основана су 4 партизанска одреда: Ловћенски, Зетски, Дурмиторски и Комски народнослободилачки партизански одред.

Командни састав одреда састајао се од команданта и политичког комесара, замјеника команданта и замјеника политичког комесара.

Упоређујући ове двије формације за организацију војске, на први поглед нестручњаку изгледа да нема никакве суштинске разлике; једина је разлика у називима. Умјесто бригада, усвојен је одред. Обје формације говоре о батаљонима, четата, водовима и њиховој јачини. Чак се може стећи утисак, код нестручњака, да је формација усвојена на свјетовању у Столицама једноставнија, практичнија, а тиме, за наше услове борбе, далеко прихватљивија. Међутим, ствар стоји сасвим обрнуто. Формација и организација Народне војске усвојена од војно-политичког руководства устанка Црне Горе има све особине формације и организације једне савремене армије. Њено остварење је постављено врло еластично, што се види из ставова за формирање јединица, родова и служби, гдје се каже: по потреби и конкретним приликама.

Ваљаност ове формације и организације нарочито се види из организације штабова, гдје су предвиђени органи родова и служби. Овдје је за нас нарочито важан обавјештајни и интендантски официр, као заштитни вод и организација санитета. Недостатак ових официра и њихових служби у партизанским јединицама платиће партизански покрет драгоцјеним жртвама, што рељефно доказују борбе око ликвидације васојевићких четника, о чему ће касније бити опширније говора.

Питање организације снабдијевања, тј. органа који треба да се баве овим питањима, предвиђено је од бригаде до чете. У бригади имамо интенданта, у чети ађутанта и 4 товарна грла за муницију. и кухињу.

⁸ Зборник, том III, књ. 1, док. 19.

Обавјештајни официр бригаде, без чијег се рада и службе не може ни замислити егзистенција модерне војске и њено успјешно дејство у рату, имао је задатак да организује службу у батаљону и на терену. Питање санитетског збрињавања је такође ријешено овом формацијом, а није изостала ни организација везе, чији су органи предвиђени у формацији бригаде. Оваква формација Народне војске чини њену сваку тактичку јединицу независном од терена на коме се формирала, лако покретљивом и спремном за борбу на сваком терену. Могућност успостављања војничке дисциплине и политичког рада са борцима била је потпуно обезбијеђена, јер борци у погледу исхране нијесу зависили од својих кућа, већ им исхрану обезбјеђује организација бригаде. Овај елеменат чини јединицу као цјелину потпуно мобилном, а код бораца ствара обавезу службе у рату. Оваквим устројством Народне војске, систем командовања: Главни штаб — бригада — батаљон — чета је ријешен и давао је могућности планирања акција већих размјера, утицаја командовања на критичним секторима помоћу групације јединица и организације садејства. Свега је овога било лишено војно-политичко руководство из разумљивих разлога у почетним оружаним акцијама првих уставничких дана, а и дуго касније, за шта нема оправдања, што је имало тешких посљедица по револуционарни покрет Црне Горе. Једино се овој организацији може замјерити велик број бригада. На основу формације усвојене на савјетовању у Столицама и одлуке Главног штаба, на територији Црне Горе основана су 4 партизанска одреда у чијим командама су постојали само команданти, политички комесари и њихови замјеници. Нема ни помена о родовима војске, нити о службама: обавјештајној, интендантској, санитетској и служби везе. Јасно се види да се оваквом формацијом организују врло неразвијене команде, док се војска налази код својих кућа и мобилише се према потреби за акције, било за напад било за одбрану или заштиту села од репресалија италијанског окупатора.

Оваквом одлуком о укидању савремене војне организације, с обзиром на расположење народа Црне Горе за борбу, закочио се развој устанка и револуције, па су и догађаји у прољеће 1942. г. у војном погледу дочекани неспремно и са познатим посљедицама.

По окупацији Црне Горе, перфидни италијански окупатор наступа са паролом ослободиоца црногорског народа испод великосрпске власти, истовремено комадајући територију Црне Горе. Окупатор формира прву издајничку клику око Секуле Дрљевића и Душана Вучинића, а затим, пошто ова не може да изврши задатак, и другу, од исте Црногорске федералистичке странке, у лицу Новице Радовића, Петра Пламенца и других.

Како ни једна од ових гарнитуре није могла да изврши задатке окупатор је присиљен да тражи нове савезнике из редова

присталица бивших режима. Тако је средином јесени доглавник Пирција Биролија др Рули позвао нову екипу: „Из подгорице су били: др. Новица Радовић и Шћепан Лазовић, са Цетиња: Крсто Поповић и Петар Ломпар, из Андријевице: Милутин Јелић и Урош Влаховић, из Никшића Лука Мијушковић, из Бијелог Поља Радојица Оровић, из Пријепоља Милисав Анђелић, из Васојевића: Филип Пемовић и Драгиша Вешовић, из Црмнице Петар Пламенац и др.“⁹ На том скупу рјешавају да се успостави „црногорска жандармерија“ да се по срезовима формирају „национални одбори“, „народна војска“ и четничке јединице које ће иступати пред народом са пролом: „борба против окупатора када дође вријеме“.

Колико се италијански окупатор осјећао немоћним у борби против устаника у Црној Гори, рјечито говори и сљедећи став из извјештаја Окружног комитета Цетиње: „Бироли у свом рапорту упућеном Риму излаже несносно стање у Црној Гори, страдања његових војника и предлаже да се за ову зиму сва војска сконцентрише у Цетињу, Подгорици и Бару, а на прољеће да се предузме офанзива на Црну Гору“.¹⁰

Ову своју замисао о напуштању мањих гарнизона, а тиме и избјегавању могућности да посаде слабије посједнутих гарнизона постану лак плијен паризана, италијански окупатор је спровео у дјело крајем јесени 1941. и у току јануара 1942. г. и евакуисао гарнизоне: Шавник, Жабљак, Колашин, Матешево и Лијева Ријеку, Грахово и Биоче.

Овакав војно-политички рад италијанског окупатора, није изазвао и правилну оцјену војно-политичке ситуације од стране војно-политичког руководства устанка. Напуштање малих гарнизона и концентрација у већим нијесу схваћени као прекидање контакта са непријатељем ради одмора и организације трупа за предстојеће прољећне операције. Напротив, то се, чини нам се, оцјењивало као слабост италијанског окупатора, иако су силе Осовине у то вријеме имале пуну тактичку и стратегијску иницијативу на свим свјетским ратиштима,

Иако је војно-политичко руководство било добро информисано о развоју политичке ситуације на цијелој својој територији под крај 1941. г. оно тек у јануару 1942. г. предузима мјере за ликвидацију четничког покрета у Васојевићима.

15. новембра 1941. г. војно-политичко руководство одржава савјетовање Главног штаба са командантима и комесарима одреда, коме присуствује делегат ЦК КПЈ и Врховног штаба Иван Милутиновић, који говори о важности Земаљског савјетовању у Столицима, излаже организациону структуру партизана, као и Партије и СКОЈ-а у њима. Остали учесници дају извјештаје о стању на свом терену и о стању у одредима.

⁹ Исто, док. 157.

¹⁰ Исто, док. 38.

Бројно стање и наоружање одреда било је на дан 15. XI 1941. године следеће:¹¹

Одреди	Бораца	Баџач. мина	Теш. митр.	Пушко- митраљ.	Пушка
Зетски одред	1735	3	7	73	1735
Ловћенски одред	500		30	30+30	сељ. 500+400 код с.
Дурмиторски одред	1340		5	30	10% 'без пушка 1 топ
Комски одред	900	3	2	15	(Подаци без бри- гаде у Васојеви- ћима)
Укупно:	4475	6	44	148	

На овом савјетовању је закључено да се структура партизана усклади са излагањем Ивана Милутиновића (о овој структури је било раније говора), да се најоштрије сузбије и спријечи стварање војничких организација паралелних партизанским, да носиоци устанка у Црној Гори могу бити само партзани. Констатовано је да јединице Комског одреда у погледу учвршћења, ве-за, дисциплине и акционе способности нијесу равне јединицама других одреда. Ово су биле главне одлуке, поред других одлука и закључака.

7. децембра 1971. г. Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору одржава савјетовање на коме се разматра политичка ситуација и констатује да се пета колона свих боја уједињује и организује, а нарочито у Васојевићима.

У закључцима се анализира и рад сваког окружног комитета и оцјењује политичка ситуација у партијским организацијама на дотичном терену, па се, између осталог, каже: „Капитулантски став другова у односу према петој колони. . . преговарање са организаторима пете колоне у Беранима, предаја оружја окупатору од стране неких чланова Партије у Колашину. . .“ Констатује се да су ово појаве које одвајају Партију од маса и омогућавају да се успјешно развија пета колона и да „. . . у Андријевици и Беранима, организује оружане банде за борбу против партизана. Крупне слабости партијских организација на подручју О. К. Колашин ослабиле су народноослободилачки фронт и доводе у опасност даљи развитак народно-ослободилачке борбе.“¹²

Ситуација у Србији у то вријеме такође није повољна по партизански покрет, што има и те како великог утицаја на расположење маса Црне Горе. Својим писмом од 22. октобра 1941. г. ЦК КПЈ поново тражи од Главног штаба Црне Горе да хитно по-

¹¹ Исто, док. бр. 60.

¹² Исто, књ. 4, док. 10.

шаље 2.500 до 3.000 добрих бораца. Да је тада било организованих бригада, не би требало понављати наређење, већ наредити да се улути одређена јединица. Овим писмом ЦК КПЈ критикује рад војно-политичког руководства Црне Горе. У новом писму од 22. децембра 1941. г. Централни комитет, на бази извјештаја добијених од Покрајинског комитета и Главног штаба и других њихових писаних докумената, детаљно их анализирајући, поновно констатује грешке и слабости руководства: „ви кажете да су партизански одреди оружана сила Партије да не треба партијске организације да себи утварају да су оне једино надлежне да наређују извођење линије. да Партија смије да се меша у војне ствари само путем свог представника у војним рукавствима. да комунисти стварају — према одлуци ЦК КПЈ — народно-ослободилачке одборе“, да су „народноослободилачки одбори потчињени оружаним партизанским јединицама — почев од вода даље. *Имајте пред очима перспективу да ће се народно-ослободилачки одбори претворити у будуће органе револуционарне власти*“, каже се у писму ЦК.

Извјештавајући о формирању Прве пролетерске бригаде, у писму ЦК КПЈ се наводи „да је застава те бригаде црвена са српом и чекићем. Она, у ствари и јесте оружана исила Партије. *Формирању таквих пролетерских јединица сме да се приступи само после претходног одобрења ЦК Партије. Сасвим сте правилно учинили шт осте спречили формирање било каквих оружаних формација осим партизанских.*“¹³ (Подвукао Ј. У.).

Оцјењујући, и на војном савјетовању од 15. новембра и на партијском савјетовању од 7. децембра 1941. г., да главна опасност од пете колоне устанку и револуцији пријети из срезова беранског, андријевичког и колашинског, да код партијске организације ОК Колашин постоје одређене слабости и да су недовољне партијске и војне снаге за самостално и успјешно рјешавање опасности које су тако очигледно пријетиле народноослободилачком покрету, војно-политичко руководство шаље на терен ОК Колашин другове: Сава Брковића, члана ПК — као делегата ПК, и Баја Секулића, члана Главног штаба — као делегат Главног штаба. Поред ових кадровских мјера, војно-политичко руководство упућује трупе за разбијање четничке организације и њене војске. Крајем 1941. г. Главни штаб је послао у срез берански чету партизана јачине 150 бораца. Ову чету је уништио Павле Ђуришић чим је дошла на терен среза. Поред ове чете, Главни штаб је послао у јануару 1942. г. око 500 партизана из Зетског одреда, 15. фебруара 1942. г. 180 партизана из Ловћенског одреда, 26. фебруара, 1942. г. 300—400 партизана из Никшићког одреда, 28. фебруара 1942. г. 600 партизана из Дурмиторског одреда и 2. марта 1942. г. 254 партизана из Ловћенског одреда.

¹³ Исто, књ. 1, док. 188.

Овакво упућивање трупа у Васојевиће у борбу против пете колоне која је сваким даном била све агресивнија, по дијеловима, разне јачине и у развојно вријеме, проузроковало је да те трупе ступају у борбу као појединачне јединице, чиме се давала могућност непријатељу да их посебно туче, па су тако снаге устанка трпјеле неуспјех за неуспјехом. Тако су ради уништења пете колоне у Васојевићима биле предузете сљедеће акције: ради ликвидације четника у долини Таре (Јасен — Јабука) извршен је напад 18. јануара 1942. г. са 340 партизана, 22. јануара на простору Матешева са 450 партизана, 19. фебруара 1942. г. извршен је поновни напад на Баре са 847 партизана. Све ове акције наших снага претрпјеле су неуспјех и иза сваке, као по правилу, четници су предузимали контранападе. 22. фебруара четници предузимају напад и узимају Клашин, а придружују им се Братоножићи и Брскут. У овим општинама интервенише Зетски одред са 300—500 партизана, али без успјеха.

Поред нестручног руковођења при организацији и извођењу операција у борби против васојевићких четника, овдје се јасно види какав је недостатак и какве је посљедице имало то што није су постојале савремено организоване тактичке јединице, способне за самосталан живот и дејство, са којима би било могуће извршити груписање и садејство по циљу, мјесту и времену. Поред ових организационих слабости и нестручног руковођења, трупе упућиване у Васојевиће 1942. г. бориле су се надчовјечанским напорима са атмосферским непогодама, на мразевима до — 30° С и преко 2 м високим снијегом на високо-планинском и ријетко насељеном земљишту. У оваквим условима зимског ратовања, поред врло неадекватне одјеће, устаничке трупе биле су изложене непрекидној оскудици у исхрани. Како је било стање снабдијевања трупа храном, које су морале да се прехрањују на лимџама од мјесног становништва, свједочи извјештај Баја Секулића, члана Главног штаба, у коме се наводи:

*„У овом крају се једе мљевена реса и шашина. У Прекорбру се килограм шашине (окласина) плаћа 10 лира. И реса је већ скоро потрошена и сада се трага за липовом кором. У таквој ситуацији, наравно, и наша војска мора да гладује“.*¹⁴ (Подвукчао — Ј. У.).

Овакве исцрпљујуће борбе имају одраза на морално стање партизанских снага, код којих настаје осипање и диференцирање, као што то увијек бива у грађанским ратовима. Један нам је батаљон комплетан дезертирао у току ноћи 22/23 фебруара и последице два дана пришао четницима, изузев 4—5 партизана од њих 150“ — наводи се у извјештају Б. Секулића.¹⁵

„На Врагљу смо имали око 400 бораца који су, садејствујући са нашим снагама од Рујевика, требали да приступе чишћењу

¹⁴ Исто, књ. 4, док. 70.

¹⁵ Исто, стр. 202.

Липова, али их због заморености није било могуће увести у борбу. . .“, каже се даље у извјештају Секулића.¹⁶

На крају, треба навести и мишљење овог талентованог партизанског команданта и револуционара како би се могло ријешити питање васојевихких четника. Нека за то послуже сљедећи његови наводи: „неколико пута сам подвлачио Главном штабу да ће једино овај заиста тежак проблем моћи да ријешити један солидан ударни одред. . .“¹⁷

Стално почесно убацивање нових, али због великих маршева, тешког терена и тешких атмосферских прилика, помањкања одјеће и хране, ипак врло заморених јединица, дало је непријатељу, који ни у чему није оскудијевао, могућност да почесно туче наше снаге и ниже успјех за успјехом. Поред овога, напуштање Србије од стране партизана у јесен 1941. године, наш неуспјех на Пљевљима, те успјеси сила Осовине на многим фронтима, имали су великог утицаја на успјехе и развој четничког покрета. Сви ови догађаји убрзавали су диференцирање народних маса на идеолошко-класној основи у односу на њихово опредјељивање за НОП или страну класног непријатеља који се у условима окупације земље ставља у отворену службу окупатора. „Има доста случајева да је отац четник а син партизан. . . Скоро у свим борбама које смо досад имали са четницима било је случајева предаје са наше стране, чак чланови Партије, а са њихове стране још се нико није у борби предао нама“, наводи се у извјештају Б. Секулића.¹⁸

На фронту који се протеже од Мојковца, па преко планине Сињајевине, Горње и Доње Мораче, Прекобрђа, закључно са Лијевом Ријеком, дејствовале су једно вријеме сљедеће команде: штаб Црногорско-санџачког одреда на сектору Мојковца, штаб Сињајевинског сектора, штаб Комског одреда, штаб одреда „Радомир Митровић“ и над јединицама према Лијевој Ријеци у почетку је имао команду штаб Зетског одреда. На овако исцјепкано командовање Главни штаб врши утицај преко свог представника Баја Секулића који се налази у центру овог великог фронта, у Доњој Морачи.

На основу извјештаја, Врховни штаб и Централни комитет КПЈ врло пажљиво прате војно-политичку ситуацију у Црној Гори, на почетку њеног компликовања уочавају јој тежиште и слањем својих представника, писменим савјетима и наређењима настоје да на њу утичу и Главном штабу и Покрајинском комитету помогну да разријеше тешку ситуацију насталу у борби са окупатором и грађанским ратом организованим од стране окупатора. Тако Врховни штаб наређује Главном штабу 25. фебруара 1942. г. да предузме најенергичније мјере да се четници у клици угуше, наглашавајући притом да је борба против четника саставни дио

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Исто, стр. 203.

борбе против окупатора. Захтијева од Главног штаба да што прије ријеша питање четника у Васојевићима. Овај захтјев за хитну ликвидацију васојевићких четника Врховни штаб поставља и штабу сектора Колашин, друговима Брковићу и Секулићу.

Војно-политичко руководство у Црној Гори јасно је и на вријеме уочило каква опасност пријети устанку од четничког покрета у Васојевићима, али није и на вријеме предузело адекватне војничке мјере. Упућивање чете од 150 људи 1941. г. коју је уништио Ђуришић, а и сва друга почесна упућивања касније, постижала су супротан ефекат од онога који се желио. Закашњавање у одашиљању довољних, стручно организованих снага било је нарочито погубљено, јер су се операције због неблаговремености упућивања трупа морале изводити по мразевима до — 35° С и сњежном покривачу високом и до 2,5 метра, а и то све на високопланинском и врло испресијецаном и ријетко насељеном земљишту. Кад се овоме дода да при онако иситњеним и од разних команди формираних јединица није било ни могуће на тако широком фронту постићи солидан систем командовања при једном курирском средству везе, онда слика тешкоћа и пропуста постаје потпуна.

Наведеним недостацима проузрокованим нестручношћу субјективног фактора треба додати и „нерјешив“ фактор глади који је, као Дамоклов мач, стајао над устаничким масама и над војно-политичким руководством од команди одреда до Главног и Врховног штаба. Овај чинилац утиче веома разорно на активне борбе револуције и на народ у позадини фронта.

Тешко стање устаничких снага италијански окупатор вјешто користи, па под заштитом четника, који иду испред италијанске окупаторске војске, дијели требовање — намирнице народу и позива партизане да се врате својим кућама.

Глад и умор стварају деморализацију и изазивају напуштање фронта од стране појединаца, па и чета. Група оваквих „дезертера“ из Ловћенског батаљона, који се налазио у Ровцима, ухваћена је код Никшића и код њих је нађено писмо Пека Далчевића у коме захтијева да се врате, па, ако се поврате, опростиће им се њихова грешка, даће им се одмор и даће им се хране. О неким батаљонима никшићког одреда било је почетком маја јединица које нијесу добијале хљеба по 8 дана, а оброке су примале једанпут у 24 сата.

Проблем исхране спутавао је и војно-политичко руководство у одлукама за мобилизацију свих расположивих снага за борбу. У јесен 1941. г. чиновништво градова које је држао окупатор постављало је питање напуштања својих дужности и тражило да дође у партизане. Због несагледавања могућности рјешења исхране, ова могућност мобилизације и проширења базе покрета није искоришћена. Стога је и питање разбијања окупаторског чиновничког апарата и позивање свих људи спремних да ступе у борбу

против окупатора под заставу народноослободилачког покрета остало без одговора и од стране Врховног штаба, што је доказ да је и Врховни штаб гледао на рјешење глади као и Главни штаб.

У свом извјештају о задацима Црногорског одреда за операције у Санџаку, Главни штаб каже: „Чишћење Санџака важно је за нас и ради тога што би на тај начин добили велике резерве хране, оружја и муниције, а све дотле док не будемо имали довољно хране ми не можемо приступити (стварању) нити створити мобилне партизанске одреде“¹⁹ (Подвукао Ј. У.). Да се је могло приступити стварању савремене војске, иако су постојале тешкоће исхране, говори слање овог одреда од 3750 партизана у Санџак. Међутим, никако није могло да се схвати да би савремено организована и добро вођена војска сама себе обезбјеђивала храном.

Са каквим тешкоћама и недаћама се борио устанички покрет у Црној Гори у прољеће 1942. г. свједочи извјештај Главног штаба од 30. априла 1942. г., написан у селу Шипачном, 15 км сјеверно од Никшића, када су се у рукама четника и окупатора налазиле под контролом територије: Комског- Зетског, Ловћенског, а и дио територије Никшићког одреда. Извјештавајући о тешкоћи прехране војске и истовремено тражећи помоћ од Врховног штаба, Главни штаб каже:

„Можете мислити колико треба да троши војска од три хиљаде људи. Већ има јединица које не добијају хљеба. Бојимо се се да не дође до најгорег: да не евакуишемо војску због тога што је не можемо прехранити. Хране има свега још за седам дана, под храном ми увек подразумевамо хлеба и ништа друго.“²⁰

8. маја 1942. г. у Јасеновом Пољу, гдје су се налазили Главни штаб и делегат Врховног штаба И. Милутиновић, добијало се по парче овсена хљеба испод 1/4 кг, а 10. маја није било више ни овсеног; једина храна било је свјеже месо, и то недовољно.

У тешким, непрекидним и живавим борбама, а нарочито од октобра 1941. г. па до половине маја 1942. г. партизанске снаге које је Главни штаб цијенио у децембру 1941. г. на 7.000 људи, не рачунајући при томе јединице које су дејствовале у Источној Херцеговини, на простору Фоче, Горажда, и Санџака, свеле су се на 3.000 људи у вријеме писања извјештаја крајем 1942. г. У том периоду четнички покрет у Црној Гори је у успону, а међу устаничким масама настаје најоштрија диференцијација на идеолошко-класној основи, па је то, поред објективне ситуације, огромне надмоћности окупатора и његових слугу, губитка великог дијела слободне територије и фактора глади, био један од узрока да су се устаничке снаге свеле на мање од 50% оних из прошле године.

¹⁹ Исто, књ. 1, док. 77.

²⁰ Исто, књ. 3, док. 52.

Према тим, сталним борбама, глађу и маршевима исцрпљеним снагама, налазиле су се огромне италијанско-четничке снаге. Италијанске снаге можемо тачно да утврдимо, док за четничке морамо посредним путем доћи до приближне претпоставке. Огромним снагама и средствима италијански окупатор је у прољећним операцијама 1942. г. успио да привремено потисне устаничке снаге из Црне Горе, али је, осјећајући се ипак недовољно безбједним од поновног избијања партизанског покрета, у јулу 1942. г. донио одлуку о формирању четничких „летећих одреда“ и јединица „народне сељачке милиције“ по општинама. Ови летећи одреди обухватили су територије: одред Павла Ђуришића срезове: Бијело Поље, Колашин, Беране, Андријевицу и Шавник; одред Баја Станишића срезове: Никшић, Даниловград и Подгорицу; одред Крста Поповића срезове: Цетиње и Бар. Сваки одред имао је по 1500 људи. Јачина чета народне сељачке милиције“ није била утврђена. Припадници летећих одреда имали су сталне мјесечне плате, а припадници милиције примали су накнаду само када су учествовали у акцијама.

Поред четника и војске око Крста Поповића, италијански окупатор је имао на територији Црне Горе од децембра 1941. г. до маја 1942. г. сљедеће дивизије: Месину, Алпи Граие, Емилију, Таро, Венецију и Пустерију.

Ако је окупатору, да би се осјећао донекле безбједним, било потребно, поред његових шест дивизија, још и снага од 4.500 регуларних најамничких трупа бар још три пута толико наоружаног људства по општинама ондашњих 17 срезова, онда је за одбацивање устаничких снага из Црне Горе у прољеће 1942. г. окупатор морао имати на војном снабдијевању вјероватно 15—20 хиљада четника.

Наше снаге, којих је тада било око 3.000 бораца, нијесу могле, како се то наводи у извјештају Главног штаба од 30. априла 1942. г., доћи у контакт са италијанском окупаторском војском за цијело вријеме италијанско-четничких операција у прољеће 1942. г. Окупатор је у овим операцијама потпуно остварио своју паклену замисао да путем пете колоне очисти Црну Гору од партизана и наметне им тотални грађански рат, обезбјеђујући у току операција испред својих јединица пуну четничку заштиту.

У току најжешће борбе са васојевићким четницима, у прољеће 1942. г., ЦК КПЈ упућује 8. априла писмо Покрајинском комитету Црне Горе у коме констатује да је положај у Црној Гори озбиљан и да се основни узроци црногорске кризе не налазе у расположењу маса за борбу, већ у кризи Партије. Црногорски другови, каже се у писму, ускочили су у другу етапу борбе за власт пролетаријата. Оцјењујући да је за ондашњи неуспјех револуционарног покрета у Црној Гори на војном плану и за масовно приступање народних маса четничком покрету криво војно-политичко руководство, ЦК КПЈ смјењује овим актом Покрајин-

ски комитет Црне Горе и Боке. Нити у ранијим, нити у овом писму и критици нема анализе војне ситуације и рада непријатеља, нити мјера које треба предузети на општем војном плану.

Не издржавши огромну надмоћност непријатеља: Италијана, четника Драже Михаиловића, војске око Крста Поповића и глади, партизанске снаге су у првој половини јуна морале привремено да напусте и посљедњи кутак територије Црне Горе. Није несрећа у томе што су партизани морали напустити територију Црне Горе, већ у томе што се на вријеме није уочила таква могућност и за такву се евентуалност нијесу организационо припремиле устаничке снаге, како би повлачење извршиле не по сили непријатеља, већ по свом плану, позивајући све оне који су били спремни за борбу да се прикључе покрету и да не остану на милост и немилост окупатора и његових слугу. Оваква одлука била би, чини нам се, нормална да се иоле правилно цијенила снага, могућност и рад италијанског окупатора. Извјештај Окружног комитета Цетиње да Бироли намјерава да у току зиме напусти све мање гарнизоне у Црној Гори и да ће на прољеће предузети операције против партизанског покрета под заштитом четника, као и остварење дијела овог Биролијевог плана у јануару 1942. г. и извјештај Градског комитета Подгорице од октобра 1941. г. о стању непријатеља у граду у коме стоји: „Примјећује се да је сваки даном мање фашиста, а све више алпинаца“²¹ — били су довољни индикатори да се непријатељске операције извршене у прољеће 1942. г. предвиде, спремно дочекају и да се умјесто двије партизанске бригаде изведу дивизије из Црне Горе.

Снаге окупатора на територији Црне Горе у периоду од децембра 1941. до јуна 1942. г. биле су увијек у могућности да привремено очисте Црну Гору од партизана, а тиме уклоне сваку евентуалну помисао наших западних савезника за било какво уплитање на том простору.

Ни прије 1941, ни 1941. године, а ни послије, црногорски народ није био ни социјално ни политички хомоген. У Црној Гори прије другог свјетског рата није било тако рећи индустријске производње, па, према томе, ни индустријске радничке класе. У Црној Гори је живјело претежно сељаштво, и то већим дијелом сиромашно. Пољопривреда је била врло неразвијена, житарица није било довољно за прехрану становништва ни у најроднијој години.

Својим дугогодишњим радом Комунистичка партија је створила велики утицај на сиромашно сељаштво, оно малобројно занатско радништво на велики дио интелигенције, Овај утицај био је нарочито велик у срезовима: подгоричком, цетињском, даниловградском, никшићком и херцеговском. Поред Комунистичке партије Југославије имале су великог утицаја и партије: ЈРЗ,

²¹ Исто, књ. 1, док. 33.

ЈНС, Земљорадничка и Демократска партија. ЈРЗ и ЈНС су имале нарочито утицаја у срезовима: беранском, андријевичком, колашинском, а Земљорадничка у никшићком срезу. Црногорска федералистичка странка имала је утицаја у срезовима цетињском и барском.

Поред оваквог сплета социјалних и политичких прилика и утицаја разних партија, треба имати у виду да је постојао дио народа Црне Горе који 1941. г., а и касније, није био за борбу било на нашој било на четничкој страни. Било је, такође, оних који су били за борбу против окупатора „када дође вријеме“ — како су говорили, али не и за нову, социјалистичку власт. Овај дио више је пристајао да се, због очувања својих привилегија, сврста под заставу четничког покрета, познатог још и првог свјетског рата, него под заставу народноослободилачког покрега. Али огроман дио народа био је спреман да се бори и у тој борби да до краја прати руководство устанка на програму народноослободилачког покрета. Четнички покрет у Југославији, а према томе, и у Црној Гори, није настао стихијно као плод нечијих грешака, већ је то класно-реакционарни контрареволуционарни национално-политички покрет који је имао јасан политички програм и платформу. Шеф четника у Југославији, Дража Михаиловић, излаже своју политичку платформу 20. децембра 1941. г. у упутству својим потчињеним, Ђ. Лашићу и капетану Ђуришићу, овако:

1. Борба за слободу целог народа под скитпром Његова Величанства Петра П.

„2. Створити велику Југославију и у њој велику Србију етнички чисту у границама Србије, Црне Горе, Босне, Херцеговине, Срема, Баната и Бачке.

„3. Борба за укључивање у наш државни живот (још неослобођених словеначких територија под Италијанима и Немцима — Трст, Горица, Истра, Корушка) као и Бугарску и сјеверну Албанију са Скадром.

„6. Казнити све усташе и муслимане који су трагичним данима немилосрдно уништавали наш народ.

„7. Казнити све оне, који су криви за нашу априлску катастрофу.

„Са комунистима партизанима не смије бити никакве сарадње јер се они боре против династије а за остварење социјалне револуције. . . Управне и самоуправне власти остају оне које су биле на дан 27. марта 1941. г.“²²

У овом програму нема ни трага о борби против окупатора, већ је сав срачунат на очување старе политичке власти и система. Борба за стару власт, а против нове, народне социјалистичке власти, која се рађала на тлу старе Југославије, била је основна преокупација руководства четничког покрета на којој је мобили-

²² Исто, књ. 4, док. 185.

сао масе под своју издајничку заставу, заваравачући их да ће борбу против окупатора повести кад за то буде вријеме.

Против овакве четничке платформе стајала је платформа народноослободилачког револуционарног покрета: борба против окупатора и његових слугу за национално ослобођење народа Југославије, непризнавање установа старе власти и формирање народноослободилачких одбора као нове привремене власти, забрана формирања ма каквих других војних организација, сем партизанских под руководством Партије.

Основни елементи политичке платформе народноослободилачког покрета: формирање народних одбора као нове власти и забрана формирања свих војних организација, сем партизанских, нијесу ништа друго него елементи новог уставног уређења које се рађало у тешкој националноослободилачкој борби. Ови елементи су истовремено били гаранција народу да његова борба неће бити узалудна. Оваква политичка платформа, коју је досљедно и упорно бранило војно-политичко руководство устанка, била је пресудна за опредјељивање широких народних слојева за или против народноослободилачког покрета, а не „антифашистичка револуција“, „друга етапа“ или ликвидација петоколонаша. Тога је било нарочито свјесно руководство четничког покрета, које каже да се комунистима не смије бити сарадње, јер се они боре против династије, а за остварење социјалне револуције.

Ако апстрахујемо главни узрок: Италијане и четнике и њихову огромну надмоћност у живој сили, наоружању, муницији и техници, онда узрок повлачењу партизанских снага са територије Црне Горе 1942. г. треба тражити и у војној организацији, о чему је раније било доста говора. Неблаговремено формирање савремено организованих јединица за вријеме устанка и народноослободилачке борбе у Црној Гори 1941—1945. г. имало је далекосежних посљедица по народноослободилачки покрет и устаничке масе.

Помањкање савремено организованих јединица и неблагоприятно одређена војна интервенција у Васојевићима 1941. и 1942. г. основни су узроци за нестручно руковођење и онакав завршетак војних акција вођених за ликвидацију пете колоне и њене војне организације на територији Комског одреда 1942. г.

Због неблагоприятног формирања савремено организованих јединица и укључивања у њих свих за борбу расположених бораца, маса потенцијалних бораца постала је жртвом италијанских окупационих затвора, логора и стратишта; само са територије Ловћенског одреда било је преко 4.000 интернираних до 15. новембра 1941. г. Послије нашег повлачења у прољеће 1942. г. било је интернирано из Никшића 600—700, из Подгорице 500—600 људи. Не мање је интернирано из осталих градова у оном периоду. У Подгорици је стријељано 500—600 партизана у мају, јуну и јулу 1942. г. Даниловграду, Никшићу и Колашину свакодневно су

вршена стријељања партизана у овим мјесецима 1942. г. појединачно и у групама.

Неприхватање свих оних бораца који су хтјели да у јесен 1941. г. а и касније, приступе народноослободилачкој борби, случај чиновника из градова које је контролисао окупатор и добровољаца и зсела Барјамовице и других, елеменат су сужавања базе устанке и револуције, што само за себе довољно говори.

Црногорски оперативни простор био је сувише мален за људски потенцијал који се стављао на располагање устанку и револуцији, али тај потенцијал, због ових и других пропуста, није искориштен како је могао бити.

Ми у устанку у Црној Гори нијесмо имали све до краја јесени 1943. г. савремену војну организацију, према томе, ни савремену војску, али војно-политичко руководство је морало да се стара о исхрани огромне војске, што му је задавало не мању бригу од борбе са окупатором. Да смо имали савремено организовану војску, војно-политичко руководство не би морало да се стара и организује исхрану војске, јер би савремено организована војска исхрану сама организовала и долазила до хране као што је долазила до оружја и муниције, што потврђују каснији историјски догађаји.

Ради потврде тезе о значају војне организације обратићу се класику марксизма Фридриху Енгелсу, који дискутујући са Дирингом о преласку квантитета у квалитет и обратно и о примјени тих филозофских поставки у пракси, у свом историјском дјелу „Антидиринг“, каже: „Таква је, нпр., чињеница то што коперација много њих, стапање многих снага у једну укупну снагу, производи једну, како вели Маркс, „нову потенцију снаге“, која се битно разликује од збира појединачних снага из којих се састоји.²³ Дакле, стапањем много њих у једну укупну даје нову потенцију, снаге, што би у нашем случају значило: организовање одређеног броја бораца у једну тактичку јединицу, нпр. пук, дало би далеко већу убојну снагу од збира појединачних снага. На стр. 132. истог дјела, Енгелс је још конкретније по овом нашем питању и даје, наводећи Наполеона, врло прецизан одговор:

„На крају да се позовемо на још једног свједока за преобраћање квантитета у квалитет, и то на Наполеона. Борбу француске коњице, која лоше јаше, али је дисциплинована, с Мамелуцима, безусловно најбољом коњицом оног времена за појединачну борбу, али недисциплинираном, он овако описује: „Два Мамелука била су безусловно надмоћнија од три Француза; 100 Мамелука вриједили су колико и 100 Француза; 300 Француза били су обично надмоћнији од 300 Мамелука, а 1000 Француза увијек су тукли 1500 Мамелука“ Разрађујући ову Наполеонову мисао, Енгелс даље каже:

²³ Anti Dühring, стр. 130.

„... тако је и код Наполеона потребна одређена минимална величина коњичког одјелења да би снага дисциплине (и организације — Ј. У.), коју чине збијени строј и планска дјелатност, могла да очитује и расте све док не постане надмоћнија и од већих маса нерегуларне коњице, којој су коњи бољи, јахачи и борци вјештији, а храброст бар подједнака.“²⁴

Наш примјер оружане борбе у јулу и августу 1941. г. школски је примјер потврде ових Енгелсових гледања. Ми смо имали у устанку ангажовану живу силу равну по бројчаној вриједности преко три италијанске дивизије, чији су појединачни борци премащивали својом вјештином ратовања појединачног италијанског војника, док се храброст италијанског војника није никад могла мјерити са храброшћу црногорског војника, али је организација и у њој могућност спровођења дисциплине и прецизног командовања однијела побједу над устаничком нерегуларном армијом, чији квалитет појединачног борца није могао да се претвори у нов квантитет, односно квалитет.